

A törökök számára szintén stratégiai fontosságú volt a Belgrád-Buda ellátási folyosó, mert ettől függött a törökök előrenyomulásának lehetősége Magyarországon, ezért szerették volna újra letelepíteni a lakoságot a Duna és a Dráva alsó szakasza mentén. Ezeket az erőfeszítéseket azonban a Habsburg kézen lévő várakból, különösen Szigetvárról kitörő portyázók sorra megghiúsították. A Zrínyi irányításával zajló rajtaütések a törökök szemében felérték a szultán elleni háborúval. 1565 decemberében a szultán tavaszra büntetőhadjáratot ígért a panaszkodó pozsegai bégnak.

A Porta tehát nem tűrte a végtelenségig a támadásokat, amelyek zavarták offenzív politikáját. I. Ferdinánd, aki a korlátozott határ menti agresszió mellett tette le a voksát, még nem tudta, mekkora kockázatot vállal. Ferdinánd halála után I. Miksa lett az, aki megtapasztalta, hogy ez az út Szigetvár ostromához vezet.

Pethő-Szirmai Judit

A szocialista populáris irodalom és a cseh-német szakadás az osztrák szociáldemokráciában, 1890-1914

Beneš, Jakub: Socialist Popular Literature and the Czech-German Split in Austrian Social Democracy, 1890-1914 = Slavic Review, 72, 2013, No. 02, 327-351. pp.

A szerző a 19-20. század fordulóján egy Bécsben dolgozó, cseh származású fiatalember, Vojtěch Berger naplóján és az abban leírt olvasmányélményeken keresztül mutatja be, hogy hogyan jutott el az osztrák szociáldemokrata mozgalom a munkások az elitista népnemzeti közösségeikből való igazságtalan és reménytelen kirekesztettségétől odáig, hogy a munkásoknak kellene saját nemzetük élére állni. A cseh és az osztrák szocialista populáris irodalom nagymértékben alakította és legitimizálta a munkások új hozzáállását a nemzethez, ami végül felgyorsította a kései Habsburg Ausztria jelentős szociáldemokrata mozgalmának etnikai alapú kettészakadását az első világháborút megelőző évtizedben. A cikk feltárja, hogy a populáris irodalom miként dolgozott a nemzeti

megbékélés ellen. Arról is szó esik, hogy hogyan fejlődött a szocialista munkásmozgalom Kelet-Közép-Európában 1900 körül, méghozzá nem a nacionalizmus ellenszereként, hanem annak eszközeként. Az osztrák szociáldemokraták 1890-es, tömegeket megmozgató politikai erőként való kiemelkedése és az első világháború kitörése között a szocialista populáris irodalom jelentette azt a diskurzív területet, amelyen keresztül testet öltött a nacionalizmus munkásosztályra szabott változata. Az alapoknál lévő politikai kultúra ilyen jellegű, közvetlen megismerése szükséges ahhoz, hogy rávilágítsunk a modern nacionalista mozgalmak belső, differenciált karakterére, és megértsük a nacionalista elköteleződés mechanizmusát.

A szakirodalomban sokáig az volt az elfogadott kiindulópont, hogy a nacionalizmus erősödése képezte a modern kelet-közép-európai történelem szervezőelvét. A helyzet azonban ennél összetettebb. A nacionalisták várakozásai és vágyai ellenére a legtöbb átlagos ember, különösen a munkásosztályban és a parasztságban, népnemzeti szempontból közönyösen fogadta a leghevesebb mobilizációs kampányokat is. Túl kell tehát látni a középosztálybeli nacionalista retorikán ahhoz, hogy megértsük, hogyan télt meg jelentéssel a hétköznapi emberek számára a nacionalizmus, illetve a közöny fogalma. A cseh- és németajkú osztrák munkásosztály tagjai azonban nem politikai szempontból voltak közönyösek a nacionalizmus iránt, hanem inkább a középosztálybeli nacionalistákat utasították el. Eközben rivális nacionalista projekteket dédelgettek, ami egyáltalán nem volt összeegyeztethető a középosztálybeli agitátorok nemzeti közönyt emlegető diskurzusával. Korábban arról írtak a történészek, hogy a nacionalizmus úgy terjedt át a középosztályról a munkásosztályra, mint valami fertőző betegség, a hamis öntudatra ébredés egy formájaként, holott a nemzeti öntudatra ébredés nem választható el a szociális és politikai öntudatra ébredés egyéb formáitól az 1870-től 1918-ig tartó időszakban.

Ahhoz, hogy megvizsgálhassuk, hogy az átlagemberek – jelen esetben a szociáldemokrata cseh- és németajkú ipari dolgozók – miként alakították ki egyedi és jelentéssel bíró nacionalista szókincsüket a századfordulón, a cikk írója egy eddig feltáratlan forrásanyaghoz fordul: a közepes műveltségű, munkásosztálybeli közönség számára íródott pró-

zai művekhez és költeményekhez, amelyeket a hivatalos szociáldemokrata nyomda vagy azzal szimpatizáló kiadók adtak ki. Szociálpolitikai szempontból ez a műfaj három szempontból is jelentős volt: egyrészt ez a rendkívül népszerű, szórakoztató irodalom a munkásosztály széles tömegeit érte el a házról házra járó terjesztőknek köszönhetően. Másrészt a pártvezetők ezeken keresztül könnyen érthető formában adhatták közre a szocialista párt álláspontját. Harmadrészt pedig a feltörekvő munkásosztálybeli értelmiséget inspirálta arra, hogy írásaival hozzájáruljon a szocialista politikai diskurzus megfogalmazásához. Itt lehetett arról olvasni, hogy a szocialista dolgozóknak joguk van újradefiniálni saját nemzeti kultúrájukat, és autonómiához és kiteljesedéshez vezetni tágabban értelmezett nemzeti közösségüket. Ez a nézet tükrözte az új osztrák marxista választ a 19. század nemzetiségi kérdésére, és azt is mutatta, hogy az osztrák szociáldemokraták nem hermetikusan elzárt szubkultúrát kívántak létrehozni, hanem a domináns nemzeti kultúrát akarták átformálni.

Az elméleti jellegű írásokon túl a népi irodalom olyan nyelven szólt az olvasókhoz, amelyet minden munkás megértett, még ha ezek az írások a „tudományos” és a „triviális” irodalom határán helyezkedtek is el. Ugyanakkor ezek jutottak el a legszélesebb néprétegekhez, amit a pártvezetők és a szocialista kiadók ki is használtak. 1890 és 1914 között a legnagyobb példányszámban eladott irodalmat az újságok, a folyóiratok, az éves munkásnaptárak és az éves május elsejei megemlékező broszúrák képviselték. A munkáscsaládok gyakran ez utóbbiakban találkoztak először politikai szövegekkel. A tartalom szempontjából a népszerű fikció és költészet is igen lényeges volt az átlagos munkások szociáldemokrata irányultságának megteremtésében. Az osztrák szociáldemokrata mozgalom vezetői az újságokat tekintették a politikai agitáció legfőbb fórumának, és a mozgalom együtt gyarapodott legfontosabb újságainak bővülő terjesztésével. Az 1900-as évekre a cseh- és németajkú osztrák lakosság minden társadalmi rétege gyakorlatilag tudott írni-olvasni, ráadásul a hivatalos üldöztetés miatt az osztrák szociáldemokraták kénytelenek voltak a kiadványokat előnyben részesíteni. A mozgó könyvtárakból és a házaló árusoktól szocialista irodalomra szert tevő munkások politikához és a nemzethez való hozzáállása megváltozott, és szoros

kapcsolatba került a kor szocialista populáris irodalmában fellelhető trópusokkal.

A cikk írója által vizsgált fiatalember kedvenc szerzője Cajthaml lehetett, aki rendszeresen publikálta prózai írásait és verseit. Szentimentális művei a szegények elleni igazságtalanságokon túl egy újfajta nemzeti igazságtalanságot is feldolgoztak. A szocialista dolgozó szemében a középosztály nacionalizmusa üresen kongott, hiszen az alsó néposztályok iránt a burzsoázia nemigen mutatott érdeklődést. A középosztálybeli pártok 1890 táján kezdtek élesebb hangot megütni a nemzeti retorikában, miközben az osztrák szociáldemokrata tömegmozgalom a nemzetköziségre helyezte a hangsúlyt, és fontosabbnak tartotta az osztályharcot a nemzeten belüli egységénél.

1890 után a populáris irodalom segítségével igyekeztek kivédeni a szocialista politikát ért támadásokat is. Autodidakta proletárszerzők ezt úgy érték el, hogy izgalmas hétköznapi élethelyzeteket imitáló kerettörténetbe ültették és allegorizálták a politikai vitát. A munkásírók a saját képükre formálták a nagy becsben tartott nemzeti szimbólumokat is, így például Husz Jánost, akit a cseh patrióták a nemzeti autonómia egyik előfutárának tartottak. A szocialista szerzők munkáiban Husz János a kollektív tulajdon és a progresszív adózás korai szószólója is lett. Ugyanakkor a szocialista népi irodalom időnként gúnyt is űzött azokból a jelképekből, amelyek annyira közel álltak a pöffeszkedő nacionalisták szívéhez, így például a nem hivatalos német nacionalista himnuszt sem kímélték.

A nemzeti kirekesztés és képmutatás narratívájában implicit módon benne volt az is, hogy a munkások alkalmasabbak nemzetük vezetésére. A nacionalizmus efféle beépítése a szociáldemokrata eszmékbe és a cseh- és németajkú osztrák vezetők vetélkedése a szavazatokért gyengítette az internacionalizmus iránti elkötelezettséget. Az osztrák németajkú szocialisták versengése a szélsőjobboldali német nacionalista pártokkal befolyásolta a populáris narratívák természetét is. Miután a nacionalisták bevezették a biológiai rasszizmus fogalmát a politikai diskurzusba, egyes szocialista szerzők úgy érezték, kötelességük lépést tartani és hangsúlyozni a dolgozók német származását. Ugyanebben az időszakban a cseheknél a munkásmozgalom próbálta magához ragadni

a vezetést pl. a kisebbségi oktatáshoz való jog kérdésében, amelyet már régóta a burzsoá nacionalista pártok uraltak.

A marxista ipari munkásmozgalomból kikristályosodó etnikai nacionalizmus egy változata azonban az első világháború előtt nem vezetett szövetségkötéshez a burzsoá nacionalista pártokkal. Ugyanakkor a legtöbb munkás a munkásosztálybeli politizálás természetes kiterjesztésének tekintette az erősödő nacionalizmust a szocialista mozgalmon belül. A szocialista populáris olvasmányok érzelmi húrokat pengető történetei megkönnyítették és igazolták ezt az alapvető hangsúlyeltolódást.

Az etnikai alapú nemzet fogalma a századforduló elején ugyan még nem hatott mindenkire mobilizáló erővel, de egyre heterogénebb formákban, diskurzusokban, jelentésekben és vitákban volt tettenérhető. A középosztálybeli aktivisták viszont nem ismerték fel ezeket a nacionalista vonásokat a munkásosztálynál. Ahhoz, hogy a kellő történelmi perspektívában lássuk ezeket a narratívákat és új nézőpontokat vessünk fel a régió nacionalista múltjával kapcsolatban, bele kell helyezkednünk a Vojtěch Bergerhez hasonló emberek világába.

Pethő-Szirmai Judit

Kisebbségpolitika a lengyel konzuli szolgálat hatókörében a két világháború között (zsidók és ukránok)

Skóra, Wojciech: Auswärtige Nationalitätenpolitik. Der konsularische Dienst Polens und die nationalen Minderheiten (1918-1939). = Zeitschrift für Ostmitteleuropa-Forschung. 62.Jg. 2013. No. 2. 206-232. p.¹

Az első világháború után a környező hatalmak közötti felosztottságot követően szabaddá vált szuverén Lengyelország először szembesült az adott határok között megörökölt etnikai viszonyokkal: 18,8 millió (69,2%) lengyel mellett – inkább alulbecslő egykori statisztikai adatok szerint – 3,9 millió ukrán, 2,1 millió zsidó, 1 millió belorusz, valamint

ugyanennyi német (melynek többszöröse a porosz felsőbbbséggel együtt már távozott) nemzetiségű lakosa volt az országnak. Az ukránokkal, beloruszokkal vagy akár a csekélyebb létszámú litvánokkal szemben a békeszerződésben vállalt kötelezettségektől függetlenül a Piłsudski-éra kezdetétől (1926) mind erőteljesebb beolvasztási politika érvényesült. Az ugyancsak „nemzeti kisebbségként” besorolt zsidókkal, valamint a németekkel kapcsolatban több szempontból meghatározott és időszakonként változó, egyedi politika formálódott. A kisebbségpolitika szempontjából sajátos problémaként jelentkezett az aktuális országterületről 1918 előtt elvándorolt, emigrált nemzetiségek, egyben az új kivándorlótömegek (2,2 millió!) konzuli ellátása. Az új kivándorlókkal kapcsolatos nemzetiségi adatok 1926-1931 közötti időszakra nézve állnak rendelkezésre az etnikumokat többé-kevésbé fedő felekezeti megközelítésben: a mintegy 52%-nyi (leginkább lengyel nemzetiségű) római katolikus mellett, 12% görög katolikust (feltehetően ukránt), 4% pravoszlávot (beloruszt, ukránt), 1,6% evangélikust (németet) és 12% zsidót tart nyilván a statisztika. A tengerentúlra irányuló kivándorlásban vezettek az ukránok, beloruszok, valamint a zsidók.

Külügyi protokollumok, konferencia-jegyzőkönyvek vagy naplózott informális egyeztetések árulkodnak próbálkozásokról, melyek egyengetni kívánták az ukrán vagy a zsidó bevándorlók adott külföldi államokba történő befogadását. Ukrán esetben üdvözölték volna az elhagyott termőföldek újrahasznosításának lehetőségét lengyelek részére; ezzel kapcsolatosan alapgond volt a családfő csak átmenetinek szánt kitelepülése a család otthonmaradása mellett. Az illetékesek egyidejűleg keresték a módját az „egészséges lengyel elem” hazacsalogatásának is, egyszerűsre annak, hogy – az útlevélervény-meghosszabbítások, illetve vízumkérelmek kapcsán – a nemzetiségieket inkább visszatartsák. A konzulátusoknak a felsőbb kapcsolat az 1930 körüli belső zavargásokat (Kelet-Galícia) követően akár a hazatérés megtagadását is előírta „nacionalista felforgató-gyanús” ukrán személyek esetén. Ezzel együtt 1926-ig jobbra nagyvonalú volt a kérelmek elbírálása, csak kirívó „lengyeellenesség” jelentkezése okán tagadták meg a verifikálást (például a lengyel-szovjet háború dezertőreinél). Nem lengyel nemzetiségű személyek adatait mindig megkülönböztetett körültekintéssel vizsgálták

¹ A tanulmányt lengyelből fordították németre.